

μοκρατικὰ Τεμένη, θὰ σταλοῦν παντοῦ δημοκρατικὲς ἱεραποστολές, γιὰ νὰ ἐπιδιώξουν τὸ ξεχριστιανισμὸν (dé-christianisation) τῶν πολιτῶν. Κ' ἡ Ἐπανάσταση θὰ ἐπιβάλλῃ καινούρια θρησκεία, τὴ λατρεία τῆς Δημοκρατίας, τῆς Ἐλευθερίας, τῆς Ἰσότητος, τῶν καινούριων μαγικῶν λέξεων. (5). Καὶ θ' ἀρχίσῃ ν' ἀνεβαίνει ἡ θεότητα τῆς Πατρίδας πού εἶναι «πολὺ λιγώτερο τὸ ἐθνικὸ ἔδαφος παρὰ ἡ ἰδανικὴ Κοινωνία ὅπου θὰ περιλαμβάνοταν μιὰ μέρα ὁλόκληρη ἡ ἀνθρωπότητα.» (6).

* * *

Ἴδου λοιπὸν ἡ ἰδεολογία τῆς ἀστικῆς τάξης ἐντελῶς ἀντίθετη πρὸς τὸν Χριστιανισμό. Ἀνεβάζοντας τὸ ἄτομο, βάση τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας, ἔκανε τὴ χριστιανικὴ παράδοση νὰ χάσῃ κάθε δύναμη. Καὶ τὰ ἑκατὸν πενήντα χρόνια δημοκρατικότητας πού πέρασαν ἀπὸ τότε ἀποτελοῦν τὴν ἱστορία τοῦ πολέμου τοῦ ἐλεύθερου πνεύματος καὶ τοῦ ἐλεύθερου ἀστοῦ ἐναντίον στὴ διπλῆ ἀντίδραση, πνευματικὴ καὶ κοινωνικὴ, πού, ζευγαρωμένη, ἔνωσε τὴν Ἐκκλησίαν με τοὺς ξεπεσμένους προνομιοῦχους καὶ τοὺς μεγάλους προνομιοῦχους τοῦ καινούριου συστήματος πού φυσικὰ πῆγαν πρὸς τὰ ἐκεῖ. Ξέρω πὼς στὸ φιλοσοφικὸ ἐπίπεδο τὰ πράγματα δὲν ἐξακολούθησαν ὅπως ἦταν. Ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουν φιλοσοφικὲς σχολῆς πού, ὅσο κι' ἂν ἐπιστημονικὰ καὶ μεταφυσικὰ δὲ μποροῦν καὶ δὲ θέλουν ν' ἀναστρώσουν τὸ Δόγμα, πάντως προσπαθοῦν νὰ νομιμοποιήσουν μὲς στὸ πλαίσιό τους τὸ θρησκευτικὸ

(5) Mathiez, *Autour de Robespierre*, 1926, σ. 94—129; *Le culte de l' Etre Suprême*.

(6) Mathiez, σ. 100.

συναίσθημα (6^α). Καὶ βέβαια τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα δὲ μπορούσε νὰ πνιγῇ. Εἶναι πάρα πολὺ βαθειὰ ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου γιὰ νὰ ἐκλείψῃ. Μὰ ἡ σκέψῃ ὑπάρχει καὶ κινεῖται πιά ὀριστικὰ ἔξω ἀπ' τὸ χριστιανικὸ Δόγμα. Ὁ πνευματικὸς πολιτισμὸς ποὺ ὑπερασπίζονται, ἡ σκέψῃ τους, καμμιά σχέση δὲν ἔχει πιά μὲ τὸ χριστιανισμό. Ἄν δὲν τὸ φωνάζουν εἶναι γιὰτὶ δὲν αἰσθάνονται τὴ θρησκεία ἐμπόδιο, τὸ ζήτημα θεωρεῖται ἀπ' αὐτοὺς διανοητικὰ ξεκαθαρισμένο. Κι' ἀποτελεῖ θρασύτητα ὁ ἀγώνας τῆς ἀντίδρασης μὲ σημαία τὴ θρησκεία, γιὰτὶ οἱ ὑπερασπιστὲς τῆς ἀστικῆς τάξης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ της εἶναι οἱ λιγώτερο ἀρμόδιοι νὰ μιλοῦν γιὰ θρησκεία, γιὰτὶ αὐτοὶ τῆς ἔδωκαν τὸ θανάσιμο χτύπημα, δείχνοντας μὲ τὴν πιὸ μεγάλη λαμπρότητα πὼς ἡ θρησκεία δὲν ἀποτελεῖ ἐμπόδιο στὶς δίκαιες ἐπίγειες ἐπιδιώξεις — οὔτε, κατόπι, στὶς ἀτίθασσες ὁρμὲς καὶ τὶς ἔκνομες ἀδικίες.

Καὶ ἀποροῦν ἔπειτα γιὰτὶ; Γιὰτὶ τὸ προλεταριάτο καὶ οἱ ἡγέτες του δὲν... ἄλλαξαν τὴν κατάσταση; Στὰ 1893 κιόλας ὁ Ζωρὲς πέταξε κατὰ πρόσωπο τῆς συντηρητικῆς δημοκρατικῆς πλειοψηφίας τῆς Γαλλικῆς Βουλῆς λόγους ποὺ ἔμειναν δίκαια ἱστορικοί: «... Ἐναρμονίσατε τὴ λαϊκὴ παιδεία μὲ τ' ἀποτελέσματα τῆς νεώτερης σκέψῃς. Ἀποσπάσατε ὀριστικὰ τὸ λαὸ ἀπ' τὴν κηδεμονία τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Δόγματος. Κόψατε (...) τοὺς δεσμοὺς παθητικότητας, συνήθειας, ῥουτίνας ποὺ ὑπῆρχαν ἀκόμη. Καὶ τί κατορθώσατε; Ἄ, ξέρω, δὲν ἦταν παρὰ συνήθεια κι' ὄχι πίστη ποὺ ἐπιζοῦσε μὲς στὸ πνεῦμα πολλῶν

(6^α) Μαζὺ μὲ τὴ γενικὴ προσπάθεια τῆς ἀστικῆς τάξης νὰ πλάθῃ ἓνα χριστιανισμὸ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσή της (πουριτανισμός).

ἀνθρώπων. Μὰ αὐτὴ ἡ συνήθεια ἦταν, γιὰ μερικὸς τοῦλάχιστο, καταπράϋνση καὶ παρηγοριά. Αἶ, λοιπόν! Σεῖς διακόψατε τὸ παλιὸ τραγούδι ποὺ νανούριζε τὴν ἀνθρώπινη ἀθλιότητα, καὶ ἡ ἀνθρώπινη ἀθλιότητα ξύπνησε, ὀρθώθηκε μπροστά σας καὶ ζητᾶ σήμερα τὴ θέσιν της, τὴ μεγάλη θέση της κάτω ἀπ' τὸν ἥλιο τοῦ φυσικοῦ κόσμου (...). Σταματήσατε τὴν ἀχτινοβολία τῆς θρησκείας καὶ συγκεντρώσατε στὶς ἄμεσες ἐπιδιώξεις, στὶς κοινωνικὲς ἐπιδιώξεις, ὅλη τὴ φωτιὰ τῆς σκέψης, ὅλη τὴ φλόγα τῆς ἐπιθυμίας. Σεῖς ὑψώσατε τὴν ἐπαναστατικὴ θερμοκρασία τοῦ προλεταριάτου, κι' ἂν σήμερα τρομάζετε, τρομάζετε ἀπ' τὸ ἔργο σας».

Τὸ προλεταριάτο, ἡ νέα ἐπαναστατικὴ τάξη, εἶχε γιὰ δάσκαλο τὴν ἀστική. Αὐτὴ τὴν ἔφερε στὴν ἐπιφάνεια, τὴ δημιούργησε μὲ τὶς ἐπιχειρήσεις της, τῆς ἔδωκε τὸ δικαίωμα τῆς ψήφου γιὰ νὰ ρίξῃ τοὺς ἀντιπάλους της, τῆς ἔδωκε παράδειγμα καὶ ἀνατροφή. Ἡ ἐργατικὴ τάξη ἀκολουθεῖ. Ἡ προλεταριακὴ σκέψη ἐξακολουθεῖ τὴν ἀστική παράδοση. Οἱ δημοκράτες ἤθελαν—ὅπως ἔλεγεν ὁ Jules Ferry—τὴν ἀνθρωπότητα «χωρὶς θεὸ καὶ χωρὶς βασιλιά». Οἱ ἐργάτες πρόστεσαν: «καὶ χωρὶς ἀφέντη». Ὅταν ἡ ἀστική τάξη ἔρριχνε τὰ συνθήματά της δὲν εἶχε προβλέψει τὸ ἀποτέλεσμα. Ἐπρεπε ὁμως. Τὰ προνόμια τοῦ ἑνὸς συμπαρασύρουν τὰ προνόμια τοῦ ἄλλου. Τὸ αἶτημα τῆς οἰκονομικῆς ἰσότητος ἀκολουθεῖ τὸ δικαίωμα τῆς πολιτικῆς ἰσότητος.

Κ' ἡ ἀπάντηση αὐτὴ εἶναι ἀρκετὴ γιὰ τὴν ἐπαίσχυντη καπηλεία τοῦ χριστιανισμοῦ. Μὰ δὲν πρέπει νὰ παραλείψουμε καὶ κ᾿τι ἄλλο. Τὰ ἐπαναστατικὰ κόμματα, μὲς στὸν ἀγῶνα τους ἐναντίο στὴν ἐκκλη-

σιαστικήν αντίδραση, ἀναγκάζονται νὰ χάσουν ἓνα ἀτοῦ: τὸ ἀτοῦ ἀκριβῶς τοῦ χριστιανισμοῦ. Δὲν ἔχουν πιά καιρὸ ν' ἀσχοληθοῦν—μὲ τὴν Ἱερὴ Βίβλο στὸ χέρι— γιὰ νὰ ἀποδείξουν πόσο μακρὸν βρίσκεται τὸ σημερινὸ κοινωνικὸ καθεστῶς ἀπ' τὰ δόγματα τοῦ χριστιανισμοῦ. Πόσο ἀνάξια χεῖλη προφέρουν τὸν ἔπαινον τοῦ Ἰησοῦ. Πόσο σωστότερο θὰ ἦταν νὰ σωμαίνουσαν θὰ ἔπρεπε τοῦναντίον αὐτὰ νὰ ἀνορθώσουν τὴν ἀληθινὴν ἔννοια τοῦ χριστιανισμοῦ. Καὶ νὰ προσθέσουν ἓνα σπουδαῖο βέλος στὴ φαρέτρα τους. Ἐὰν δὲν τὸ κάνοσαν, τοῦτο ὀφείλεται σὲ δύο λόγους. Πρῶτον στὴν παλιὰ ἀστικὴ ἐπαναστατικὴ παράδοση, καὶ δεύτερον στὴ σημερινὴ ἀστικὴ καπηλεία τοῦ χριστιανισμοῦ— ὅσο καὶ στὴ στάση τῆς ἐκκλησίας.

Ἡ καθημερινὴ ἀρθρογραφία τῶν ὀργάνων τῆς κυρίαρχης τάξης θυμίζει τὴν ἀναφώνησιν ποὺ εἶχε γιὰ ἄλλην ἀφορμὴ ὁ ἐπιγραμματικὸς ἐκεῖνος Paul Souday: «Εἶναι ἄσεμνο ν' ἀνακατέβουν τὸ Θεὸ σ' αὐτὲς τίς δουλειές». Τοῦτο γίνεται. Μὰ θὰ δικαιολογοῦσαν πολὺ λίγο τὴν ἐπαναστατικὴν βιαιότητα, γιὰτὶ νομίζω πὼς τὸ θρησκευτικὸ αἴσθημα - ὅπου ὑπάρχει—εἶναι ἀνεξάρτητο ἀπὸ κάθε ὑπεράσπιση τοῦ σημερινοῦ καθεστώτος καὶ δὲν μπορεῖ νὰ δικαιολογήσῃ κανένα προνόμιον. Ἐδῶ ὅμως ἐπεμβαίνει ἡ στάσις τῆς Ἐκκλησίας, ποὺ ἐνισχύει τὴν ἀντίδραση. Ξεχνώντας τὴν ἀποστολὴν τῆς γιὰ τὴν προφύλαξιν τοῦ δόγματός της ἀπ' τὰ χτυπήματα τῆς ἀστικῆς ἐπιστήμης, καὶ τὴν διάδοσιν τῆς ἠθικῆς της—ποὺ μὲ καμμιὰ, ἀπολύτως καμμιὰ πρόφασιν δὲν δικαιολογεῖ τίς κεφαλαιοκρατικὰς ἀθλιότητες— ὀλοένα καὶ περισσότερο ἀφοσιώνεται στὴν κοινωνικὴ ἀντίδραση, ἐνισχύοντας τὴν ἐντύπωσιν πὼς χρησιμεύει γιὰ ἔμπροχτην ἐφαρμογὴν τῆς ἀντίληψης πὼς ἡ θρησκεία χρειάζεται

ζεται ὡς κοινωνικὸς φραγμὸς, *ad usum populi*. Ἡ παράνομη αὐτὴ σύμπραξι καταλήγει εἰς βάρος τοῦ χριστιανισμοῦ, τῆς Ἐκκλησίας, γιατί δυναμώνει τὴν ἐπίθεσι. Κ' ὕστερα ποιὸς φταίει γιὰ τὸ «ὄπιό τῶν λαῶν;» Τὸ προλεταριάτο ποὺ εἶχε κάθε λόγο νὰ πιστεύῃ πὼς ὁ ἀγῶνας του μπορεῖ νὰ εἶναι ὄχι μόνο ἀδιάφορος στὴν Ἐκκλησία, μὰ εὐλογημένος ἀπ' αὐτὴ (*Εἰ ὁ Θεὸς μεθ' ἡμῶν...* Κ' ἡ ἐκκλησία εὐλόγησε τὰ ὄπλα τῶν ἐθνῶν γιὰ ὄλους τοὺς πολέμους), δὲν μπορεῖ παρὰ ν' ἀγανακτήσῃ γιὰ τὴν ἀλόγιστη συμμαχία. Ἡ ἀστική τάξι ἔρριξε τὸ κῦρος τοῦ δόγματος, ἐξάφανισε τὴν αὐθεντία τῆς Ἐκκλησίας, ἔδωσε τὰ φῶτα καὶ τὸ σύνθημα τῆς κοινωνικῆς ἐπιδίωξις. Ἡ ἐκκλησία θὰ βοηθήσῃ ἐπ' ἄπειρον τὴν καπηλεία τοῦ χριστιανισμοῦ;

Ἦδη ἔχουμε δείγματα μεταστροφῆς. (7) Χριστιανοὶ διανοούμενοι διαμαρτύρονται δημόσια γιὰ τὴν οἰχτρὴ ἐκμετάλλευσιν - γιατί καταλαβαίνουν πὼς, γιὰ τοὺς λαοὺς, ἡ δημοκοπικὴ συνταύτιση τῆς τύχης ἰδιοκτησίας καὶ θρησκείας θεωρεῖται πὼς ἔχει τὴ σιωπηρὴ συναίνεση τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἐγκύκλιος τοῦ Πίου XI^{ου} (8) μαρτυρεῖ πὼς ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Καθολικισμοῦ δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ νομίζεται πὼς ἡ ἐπίσημη Χριστιανοσύνη βλέπει μὲ ἀδιαφορία τὴν κεφαλαιοκρατικὴν ἐξέλιξιν. Σ' αὐτὰ ἔχει προστεθῆ κ' ἡ φωνὴ ἑνὸς Ἑλληνα Ἱεράρχη. Στὴν Ἑλλάδα ἡ θρησκευοκαπηλεία εἶναι ἴσως πῶς πολὺ ἀναπτυγμένη ἀπὸ παντοῦ. Ὁλόκληρη ἐπιστήμη. Γι' αὐτὸ ἔπρεπε ν' ἀκουστῆ ἀπὸ στόμα ρασοφόρου ἢ ἀκόλουθη

(7) Πρόκειται γιὰ τὰ τελευταῖα χρόνια. Γιατὶ πάντοτε ὑπῆρξαν οἱ διαμαρτυρόμενοι γι' αὐτὴ τὴν κατάστασι.

(8) Κοίτα κεφ. I.

σκληρὰ ἐπιγραμματικὴ διαπίστωση, ποὺ εἶναι καὶ διαμαρτυρία :

« Ἡ παροῦσα τάξις τῶν ἀστῶν ἐν ἀγωνίᾳ ζητεῖ ἐρείσματα τοῦ ἐκ βάρθρων κλονουμένου οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ καθεστῶτος. Καὶ ἐνῶ μέχρι τῆς χθὲς ἡ τάξις αὕτη, μέρος μὲν διὰ τῆς θρησκευτικῆς ἀδιαφορίας, μέρος δὲ δι' ὧν ἐκήρυττεν ὑλιστικῶν θεωριῶν, ὑπέσκαπτε τὰ θεμέλια τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐξεκόλαπτε τὴν διὰ τῶν αὐτῶν ὑλιστικῶν θεωριῶν κυοφορηθεῖσαν τάξιν τῶν κομμουνιστῶν, ἤδη, ὅποτε διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν θεωριῶν τούτων κλονίζεται ὁ ἴδιος τῆς ἀστικῆς τάξεως οἶκος καὶ ἀπειλοῦνται τὰ ὑλικά αὐτῆς συμφέροντα, περιδεῆς στρέφεται πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ προσπαθεῖ νὰ παρασύρῃ αὐτὴν εἰς τὸν ἀγῶνα χρησιμοποιοῦσα τὴν δύναμιν καὶ τὸ κῦρος τῆς Ἐκκλησίας πρὸς στήριξιν τοῦ ἀστικοῦ κοινωνικοῦ καθεστῶτος. Οὕτως ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν αἱ ἀστικαὶ ὀργανώσεις τῶν Ἀθηνῶν ἐζήτησαν παρὰ τοῦ Μακαριωτάτου Ἐπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος νὰ συμπράξῃ ἡ Ἐκκλησία κατὰ τοῦ κομμουνισμοῦ καὶ οἱ ἐφημέριοι, ἐκτρεπόμενοι τῆς ὑψηλῆς αὐτῶν κλήσεως, νὰ καταστῶσι συνεργοὶ τῆς ἀστυνομίας καὶ καταδόται τῶν κατ' ἐνορίας κομμουνιστῶν. Ἀλλ' ἡ Ἐκκλησία, ἰσταμένη ὑπεράνω τῶν ἐκάστοτε ἐναλλασσομένων οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν συστημάτων, δὲν δύναται καὶ δὲν πρέπει νὰ συνταυτίζεται μὲ οἷονδήποτε ἐφήμερον κοινωνικὸν σύστημα καὶ μὲ οἷανδήποτε κοινωνικὴν τάξιν καὶ νὰ ἀγωνίζεται ὑπὲρ ἐπικρατήσεως αὐτῶν. Τοῦτο πράττουσα, θὰ ἐνίσχυεν ὅσα οἱ ὀπαδοὶ τῆς ὑλιστικῆς θεωρίας τῆς τε ἱστορίας καὶ τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, μονομερῶς ἐξηγοῦντες σύνθετα καὶ πολύπλοκα κοινωνικὰ φαινόμενα, λέγουσιν ὅτι ἡ ὅλη

θρησκεία είναι ιδεολογικὸν ἀπαύγασμα οἰκονομικῶν ἐξελίξεων καὶ ιδεολογικὸν σύστημα τῶν οἰκονομικῶν συμφερόντων μιᾶς τάξεως». (9)

Χρειαζόταν αὐτὸ γιὰ ν' ἀποστομώνονται οἱ φαρισαῖοι περὶ τοῦ Κυρίου Ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ὅλων τῶν ὑπονομευτῶν τῆς κοινωνικῆς προόδου. Δὲν ἀλλάζουν δυστυχῶς τίποτα στὴν κατάστασι, γιὰτὶ ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία ἐπιμένει νὰ ἔχη «κοινωνικὴ διδασκαλία», καὶ ἡ Ὀρθόδοξι δὲν θέλει ν' ἄχη παρὰ τὴν ἐπίσημη. Πάντως ἔχει ἀποδειχτῆ πὼς τὸ καθεστὼς τοῦτο, ὅπου δὲν ἔχει θέση ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ, ὅπου δὲν ὑπάρχει χώρος γιὰ θρησκευτικὸ αἴσθημα, κατακυλώντας, δὲν μπορεῖ νὰ πιαστῆ ἀπ' τὴ θρησκεία, γιὰτὶ οἱ λαοὶ ξέρουν πὼς ἡ ἐπιδίωξι γιὰ μιὰν εὐτυχέστερη κοινωνικὴ ὀργάνωσι δὲν προσκρούει στὸ χριστιανισμὸ - ὅπως ἐπίσης ξέρουν πὼς ἡ συνταύτισι ἐγκόσμιων προνομίων μιᾶς τάξεως καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἐνῶ δὲν σώζει τὰ προνόμια, βλάπτει τὴν Ἐκκλησία. Ὅχι μόνο λοιπὸν χωρὶς δικαίωμα ἐπικαλεῖται ὁ ἀστικὸς ιδεαλισμὸς τὴ θρησκεία, μὰ τῆς προσφέρει κακὴν ἐκδούλευσι μὲ τὴν προστασία του. Καὶ γιὰ τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα θὰ ὑπάρχη ἴσως περισσότερη θέση μὲς στὶς ἐλεύθερες ψυχὰς ἀνθρώπων, ἀπαλλαγμένων ἀπ' τὴ σημερινὴν οἰκονομικὴν ἀγωνία.

*
* *

Ἄλλο πρόσημα τοῦ ἀντικομμουνισμοῦ : ἡ Πατρίδα. Ὅμολογῶ πὼς μοῦ εἶναι ἐξαιρετικὰ δυσάρεστη ἡ ἀπασχόλησι μὲ τὸ θέμα τοῦτο γιὰ πολλοὺς λόγους. Ἐχει

---

(9) Ἄρθρο τοῦ Μητροπολίτη Τραπεζοῦντος Χρυσάνθου στὸ περιοδικὸ «Ὀρθοδοξία», Κωνσταντινουπόλεως, Ἰανουάριος 1932, σ. 29-37.

πολλήν σοβαρότητα ὁ ἐθνικισμὸς αὐτὴ τὴ στιγμὴ γιὰ τοὺς κινδύνους ποὺ δημιουργεῖ γιὰ τὴν Εἰρήνην - καὶ ποὺ θὰ ὑποδείξουμε παρακάτω - ἀλόγιστα, ἔξω ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ πραγματικότητα. Κ' ἡ ἐλληνικὴ πατριδοκαπηλεία θὰ ἦταν ἠχηρὰ κωμικὴ, ἂν δὲν ἔδειχνε τὶς ἀντιφάσεις τῆς ἀστικῆς σκέψης καὶ τὴν ἐπιμονὴ ὠρισμένων ἀνθρώπων νὰ μὴ νοιώθουν τὰ οὐσιαστικὰ προβλήματα, ἢ νὰ θέλουν νὰ τ' ἀποσιωπήσουν. Θὰ προσπαθῆσω νὰ μὴν ἀρχίσω μιὰ περιττὴ γενικὴ συζήτηση γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ ἔθνους, τὴ σχέση της μὲ ὠρισμένο κοινωνικὸ καθεστῶς, τὴ θέση τοῦ κεφαλαιοκρατισμοῦ ἀπέναντί της. Λίγα ἀπλᾶ λόγια θὰ εἰπῶ γιὰ νὰ δείξω πόσο λίγη οὐσία (ἢ πόσην ὑποκρισίαν) περιέχει (ἂν ἀφαιρεθῆ ὁ ἐπικίνδυνος ἐθνικισμὸς) ὁ πατριωτικὸς δονκιχωτισμὸς τῆς μιᾶς μερίδας τοῦ ἀντικομμουνισμοῦ, ἐνισχυόμενης ἀπ' τὴν ἄλλη, ποὺ βάλθηκε ν' ἀπασχολεῖται ἐξαντλητικὰ μὲ τὴν ἰδέαν τοῦ ἔθνους.

Ἐθνικισμὸς, λέει, δὲν θὰ πῆ ἐπίθεση, κατάχτηση ἐδαφῶν, ἱμπεριαλισμὸς, πόλεμος. Σημαίνει τὴ συντήρηση τῶν ὑπαρχόντων καὶ τὴν καλλιέργειαν τῆς ἰδέας τοῦ ἔθνους. Κι' αὐτὴ τὴ στιγμὴ (τὸ φάσμα τοῦ σοσιαλισμοῦ!) πρόκειται ν' ἀμυνθοῦμε ἐναντίον ἐκείνων ποὺ ζητοῦν κατάργησιν τῶν συνόρων καὶ κατάργησιν τοῦ ἔθνους. Αὐτὴ εἶναι ἡ εἰρηρικὴ οὐσία τοῦ ἐθνικισμοῦ. Παιδικότητες ἢ ὑποκρισία;

Πρῶτα-πρῶτα ὀφείλουν νὰ ξέρουν πὼς ὁ σοσιαλισμὸς κινεῖται ἀπόλυτα στὸ διεθνὲς ἐπίπεδο. Μιὰ Σοσιαλιστικὴ Πολιτεία, ἂν εἶναι μονάχη⁽¹⁰⁾, ἔχει δυὸ

(¹⁰) Εἶναι τόσο ἀλήθεια πὼς μόνο στὸ διεθνὲς ἐπίπεδο μπορεῖ νὰ γίνῃ συζήτηση γιὰ σοσιαλισμό, ὥστε πολλοὶ ὑποστηρίζουν πὼς εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ μία σοσιαλιστικὴ πολιτεία (κοίτα κεφ. IV).

φορὲς μεγαλύτερο καθήκον καὶ δικαίωμα νὰ προφυλαχτῆ, γιατί ἔχει ὄχι μόνο ἔθνικοὺς μὰ καὶ κοινωνικοὺς ἐχθροὺς—εἶναι διπλῆ Πατρίδα, ὑπὸ τὴν ἔννοια τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης ποὺ εἶπαμε παραπάνω. Εἶναι λοιπὸν ἀπόλυτα κωμικὸ νὰ λέγεται πὼς μιὰ σοσιαλιστικὴ κυβέρνηση θὰ . . . . καταργήσῃ τὰ ὅρια τῆς χώρας της, πρὸς ὄφελος γειτόνων ἰμπεριαλιστῶν. "Αὐ, στὸ διεθνὲς ἐπίπεδο, γίνεται λοιπὸν λόγος γιὰ κατάργηση συνόρων, τοῦτο σημαίνει μόνο πὼς, ἐπικρατώντας, ὁ σοσιαλισμὸς ἀφαιρεῖ τίς αἰτίες πολέμων, προστατευτισμῶν, ἐξοπλισμῶν καὶ ὅλων τῶν ἐννοιῶν ποὺ περιέχονται στὴ λέξη «σύνορα». Μὰ πὼς θὰ εἶναι δυνατὸ νὰ σημαίνη κατάργηση τοῦ ἔθνους; Πὼς τὴ φαντάζονται αὐτὴ οἱ ἀντικομμουνιστές; Τὸ ἔθνος εἶναι μιὰ πραγματικότητα, ὅπως τὸ χροῶμα τῶν μαλλιῶν ἢ ἡ ἀτροφία τοῦ ἐγκεφάλου. Σημαίνει γλώσσα, ἦθη, χαραχτήρα ποὺ, θέλοντας καὶ μὴ, φέρνει μαζί του ὁ ἄνθρωπος ὅταν γεννιέται. Τί εἶδους ἀπασχόληση θὰ ἦταν γιὰ ἓνα ὁποιοδήποτε ἄνθρωπο ἂν δίδασκε: «Νὰ πάψετε νὰ εἶστε Βούλγαροι» π. χ. Γιὰ νὰ γίνουν τί; Σ' ὅποια γωνιὰ τῆς γῆς κι' ἂν πάη κανεὶς, ἢ θὰ μετέχῃ στὴν ἐθνικότητα δηλαδή στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων ποὺ κατοικοῦν ἐκεῖ, ἢ θὰ μετέχῃ—ἀναλόγως στὴ ἰκανότητα προσαρμογῆς—σὲ μιὰν ἐθνικὴ μειονότητα. Κατάργηση τῆς ἐθνικότητας ἐνὸς ἀνθρώπου σημαίνει κατάργηση τῆς ἐπιδερμίδας του. Κι' οὔτε κανεὶς σοσιαλιστὴς μπορεῖ νὰ καταλάβῃ ἀλλοιῶς τὸ πράγμα.

"Ἄλλο ζήτημα τὸ ἂν ὁ σοσιαλισμὸς ἐπιζητεῖ τὴν ἐξύψωση πάνω ἀπ' τὴν ιδέα τοῦ ἔθνους πρὸς τὸν ἄνθρωπο. "Ὅπως ζητοῦν τὴν «λύτρωση ἀπ' τὴν τυραννία τοῦ ἐγὼ» μὲ τὸν ἔρωτα ⁽¹¹⁾ καὶ τὸ ἔθνος

(1) Θεοτοκάς, Κοινωνικὸ Πρόβλημα, 1932, σ. 37.

(Barrès), ὁ σοσιαλισμὸς ζητᾷ τὴν ἐπικοινωνία μὲ τὴν ἀνθρωπότητα (μέσ' ἀπὸ τὴν ἐθνικότητά σου βέβαια, ὅπως μέσ' ἀπ' τὸ ἄτομό σου, μέσ' ἀπ' τὸ βᾶρος σου καὶ μέσ' ἀπὸ τὰ μαῦρα σου τὰ μάτια). Ἄνεφικτο ἰδανικό, ὅπως λέγαν ἄλλοτε; Ἴσως. Ὁχι ὅμως ὕλισμός, χυδαιότητα, μαλισταροκομμουνισμὸς καὶ χορτοφαγία. Πότε ἀνεφικτὰ ἰδανικὰ καὶ πότε ὕλισμός, ἐναλλάσσουν τὶς ἀπαντήσεις γιὰ νὰ μὴ γίνῃ ποτὲ καλόπιστη συζήτηση. Ὁ σοσιαλισμὸς πολεμᾷ κᾶτι μὲς σ' αὐτὴ τὴν ἱστορία, μὰ ὄχι τὴν πραγματικότητα τοῦ ἔθνους: χτυπάει τὸν ἐθνικισμό, τὴν καλλιέργειά του ποὺ εἶναι ἰδεολογικὴ βοήθεια τοῦ ἰμπεριαλισμοῦ, καὶ τὸν πόλεμο. Ὡστε ἡ «εἰρηνικὴ» οὐσία τοῦ ἐθνισμοῦ περιορίζεται σὲ πολὺ φτωχὰ πράματα, κ' ἡ θορυβώδης «ἄμυνα» τῆς ἀντίδρασης δὲ γίνεται γι' αὐτά. Ἄς ἰδοῦμε λοιπὸν τὴν ὑπόλοιπη οὐσία τοῦ ἐθνισμοῦ.

* *

Ὁ δέκατος ἔννατος αἰώνας ἔφερε μαζὶ μὲ τᾶλλα στὴν πρώτη γραμμὴ τὸ ζήτημα τῶν ἐθνοτήτων. Εἶναι ἀλήθεια πὼς αὐτὸ τοῦλάχιστο μπορεῖ νὰ ἰσχυριστῇ ἡ ἀστικὴ τάξις πὼς εἶναι ἔργο της. Κι' ἂν θέλῃ ἄς ὑπερηφανευτῇ. Ἀφοῦ, μὲ τὴν ὄθησιν τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, μερικὰ ἔθνη ἔφεραν σὲ καλὸ τέλος τὸν δίκαιον ἀγῶνα γιὰ τὴν ἀπελευθερωσὴν αὐτῶν ἀπὸ ξένον ζυγὸν - ἐνῶ ἄλλα ἔμειναν ὅπως ἦταν, γιὰτὶ ὁ ζυγὸς ἦταν εὐρωπαϊκός, μεγαλοδύναμος νὰ ποῦμε, ὅπως π.χ. ἡ Πολωνία καὶ τώρα ἡ Κύπρος καὶ τὰ Δωδεκάνησα - λεγεῶνες διανοουμένων βάλθησαν νὰ καλλιεργήσουν παντοῦ τὸ αἶσθημα τῆς ἐθνικῆς ὑπερηφανείας, τὸ αἶσθημα τῆς φυλῆς καὶ τῆς ἀνωτερότητας τῆς κάθε φυλῆς ἀπέναντι στὴν ἄλλη. Ἄς σημειωθῇ πὼς τὸ φαινόμενον

εἶχε δυὸ χαρακτηριστικά: ἦταν καινούργιο, γιατί ἐμφάνιζε στὴν πατριωτικὴ σκηνὴ τοὺς διανοουμένους πού, μετὸν τύπο, καλλιεργοῦν βαθύτατα στὸ λαὸ τὸν ἐθνικισμό. Οἱ βασιλιάδες ἄλλοτε ἔκαναν τοὺς πολέμους τους χωρὶς νὰ ἐνοχληθοῦν πολὺ - πολὺ οἱ λαοί, χωρὶς γενικὸ ἀναστάτωμα. Καὶ δὲν εἶχαν λόγο νὰ δώσουν γιὰ τὰ αἷτια τοῦ τοὺς ὀδηγοῦσαν, ἂν ἦτανε τὸ Δίκαιο ἢ ὄχι. Μετὰ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση ὁ πόλεμος ἐνδιαφέρει τοὺς λαούς. Οἱ λαοὶ ἀποχτοῦν τὸ δικαίωμα νὰ πολεμοῦν. Κ' ἐπειδὴ χρειάζεται στις Κυβερνήσεις δικαιολογία γιὰ νὰ σέρνουν τοὺς λαοὺς στὰ πεδία τῆς μάχης, χρησιμοποιοῦνται οἱ διανοούμενοι γιὰ νὰ καλλιεργοῦν τὴν ὑπερηφάνεια τῆς φυλῆς καὶ τὴν συναίσθηση τοῦ δικαίου. Ὅ,τι ἄλλοτε ἦταν σοφὴ ἐπιδίωξη ἐνὸς βασιλιᾶ γιὰ τὴν ἐξασφάλιση ἐδαφῶν, γίνεται τώρα προαιώνια θέληση τοῦ λαοῦ. Ὁ ἀντίπαλος γίνεται ἐχθρὸς τοῦ πολιτισμοῦ (κι' αὐτός), καὶ μεῖς κάνουμε ἀγώνα γιὰ τὴν ὑπαρξή μας καὶ τὸ Δίκαιο. Ὁ Θεὸς μεθ' ἡμῶν κ' ἐμπρὸς νὰ σπαράξουμε τὸν ἀντίχριστο.

Καὶ τί «σύμπτωση!» Ἡ ἀνάπτυξη αὐτὴ τῆς ἐθνικιστικῆς ιδέας εἶναι σύγχρονη μετὴν ἀνάπτυξη τῆς ἱμπεριαλιστικῆς περιόδου τοῦ κεφαλαιοκρατισμοῦ, μετὴν ἀνάγκη τῆς ἐξαπλωσῆς του, τῆς κατάκτησης ἀγορῶν, μετὸν ὄξυ ἀνταγωνισμό τῶν βιομηχανιῶν. Ἀποτέλεσμα: Ἡ σειρὰ τῶν ἐθνικῶν πολέμων πού κλείνει μετὸν Μεγάλον Πόλεμον τοῦ 1914. Νὰ ξαναποῦμε ὅ,τι ἔχει τόσες φορὲς εἰπωθῆ; Ὅ,τι γράφουν ἀκόμη ὅλες οἱ ἀστικὲς ἐφημερίδες ὡς λόγια τῶν διεθνῶν «προσωπικοτήτων;» Ὁ πόλεμος εἶχε ὡς πρὸ σαφὲς ἀποτέλεσμα ν' ἀποδείξῃ ὅτι, μετὰ τὰ τόσα ἑκατομμύρια νεκρῶν κι' ἄλλα τόσα νεκροζώντανων, μετὰ τόσο πλοῦτο σπαταλημένο

για μέσα τῆς ἀλληλοεξόντωσης, με τόσα βάρη πού ἄφησε στοὺς προϋπολογισμοὺς τῶν κρατῶν, δὲν ὠφέλησε κανένα, ἐνῶ ὀλόκληρο τὸ οἰκονομικὸ σύστημα τῶν ἐμπολέμων ἔπαθε τεράστιο κλονισμό. Ἀκόμη καὶ στὸ σημεῖο γιὰ τὸ ὁποῖο γινόταν ὁ πόλεμος, τὶς ἀγορῆς, ὅλοι βλάφτηκαν, γιατί ἄλλοι ἔχασαν μερικὲς ἀπὸ κεῖνες πού εἶχαν, κι' ἄλλοι εἶδαν τὸ ξύπνημα τῶν ἀποικιῶν τους πού εἶναι χειρότερο ἀπὸ ὅ,τι μπορούσαν νὰ χάσουν ἂν τοὺς νικούσαν.

Ἡ ἀρχὴ τῶν ἐθνοτήτων ἔκανε τὸ θαῦμα της: ἐδάφη ὀλόκληρα ἀποσπάστηταν ἀπ' τὶς χῶρες ὅπου ὡς τότε ζοῦσαν, ἀλλοῦ πολὺ δίκαια, ἀλλοῦ πολὺ λιγώτερο, κι' ἔγιναν ὄχι αὐτόνομες πολιτεῖες, μὰ κυρίαρχα κράτη. Κι' ἀντὶ νὰ σβύση ἔτσι τὸ ἐθνικιστικὸ μένος τῶν σκλαβωμένων ὡς τότε ἐθνῶν - ὁ σπινθήρας τοῦ ἐθνικισμοῦ, ὕστερ' ἀπὸ λίγο, ἀναζωογονήθηκε. Ἀπ' τὴ μιὰ μεριά τὰ νέα κράτη, ἀνήσυχα γιὰ τὰ ἐδάφη τους, με τὸν φρέσκο ἐνθουσιασμὸ τοῦ νεοδημιουργημένου ἔθνους. Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά οἱ νικημένοι, με τὴ συναίσθηση τῆς ἀδικίας πού τοὺς ἔγινε με τὴν ἀφαίρεση ὠρισμένων ἐδαφῶν, μαζὶ καὶ με τὸ ἀποτέλεσμα τῆς πνευματικῆς προπαγάντας τοῦ XIX^{ου} αἰῶνα γιὰ τὸ δίκαιο καὶ τὸ ἄδικο τῶν πολέμων: οἱ νικημένοι κηρύχτηκαν ἐπίσημα αἴτιοι τοῦ πολέμου - καὶ κανεὶς λαὸς δὲ μπορεῖ νὰ δεχτῆ τὴ μομφὴ αὐτῆ, ὅσο κι' ἂν ἄξιοι τῆς μομφῆς θὰ ἦτανε οἱ ἀρχηγοὶ τῶν κρατῶν τους, ἐξωτερικὰ βέβαια καὶ τυπικά. Καὶ καλλιεργεῖται τώρα ἓνα καινούριο πνεῦμα τῆς revanche ὅπως πρὶν, ὅπως πρὶν ἀπ' τὸ 1914... Δημαγωγία καὶ ὅπλα - ὅπως πρὶν ἀπ' τὸ 1914, με τὴν ἐπιπλοκὴ τοῦ φασισμοῦ.

Μὰ ὑπάρχουν δύο στοιχεῖα καινούργια στὴν ὑπόθεση. Πρῶτον αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ πεῖρα τοῦ Μεγάλου

λου Πολέμου, και δεύτερον ἡ ὥθηση τῆς Κοινῆς Γνώ-
μης τῶν φωτισμένων ἀνθρώπων. Ἐγινε ἀπόλυτα φανερό
πὺς ἐθνικιστικὴ λύση τῶν οικονομικῶν προβλημάτων -
ποὺ ὁ πόλεμος ὄξυνε - δὲ χωρεῖ, (ὅπως ἐθνικιστικὴ λύση
τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος δὲ γίνεται)⁽¹²⁾. Ὁ ἐθνικι-
σμός μετ' ἀποτελέσματά του τῶν ἐξοπλισμῶν καὶ τῶν
τελωνειακῶν φραγμῶν ἀναγνωρίστηκε σὰ φάρμακο ποὺ
πέρνουν τὰ ἔθνη γιὰ ν' αὐτοκτονήσουν. Ἡ ἀνάγκη τῆς
συνεννόησης τονίζεται. Γενιέται ἡ κίνηση γιὰ τὴν
Πανευρώπη. Κ' ἡ ἀντίδραση ἐκδηλώθηκε ἰσχυρὴ ἀπὸ
ὄλους τοὺς φωτισμένους ἀνθρώπους τῆς Εὐρώπης.
Πρὸς τοὺς νικητὲς λένε: Μερικὲς ὑποχωρήσεις γιὰ ὄλων
- μὰ γιὰ τὸ δικό σας πρὶν ἀπ' ὄλα - τὸ καλό. Πρὸς
τοὺς ἠττημένους: Μπορεῖ νὰ ἔχετε δίκιο γιὰ μερικὰ
ἐδάφη. Μὰ ἀξίζει τὸν κόπο νὰ παρατείνεται ἡ πολι-
τικὴ ἀνωμαλία τῆς Εὐρώπης γι' αὐτά; Τὸ καλὸ ποὺ
θα προκύψῃ γιὰ ὄλους, γιὰ σᾶς ἰδίως, ἀπ' τὴ συνεν-
νόηση, ἂν ὄχι ἀπ' τὴν ἔνωση τῆς Εὐρώπης, ἀντικα-
θίσταται ἀπ' αὐτὰ τὰ ἐδάφη; Τὶ θὰ τὰ κάνατε - ἀπο-
κλεισμένοι; Θὰ βάζατε ἐκεῖ τοὺς ἀνέργους σας—
γιὰ νὰ κάνουν τί; ⁽¹³⁾ Πρὸς στὴν ἀνάγκη τῆς
συνεννόησης, οἱ ὑπερηφάνειες, οἱ ἐγωῖσμοὶ κι' οἱ Μεγά-
λες Ἰδέες πρέπει νὰ ὑποχωρήσουν. Πρέπει νὰ ὑπο-
χωρήσῃ ἀκόμη καὶ ἡ «ἐννοια τῆς κυριαρχίας ποὺ
εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς αὐτὸν τοῦτον τὸν χαραχτῆρα
τῶν διεθνῶν σχέσεων» ⁽¹⁴⁾. Καὶ γιὰ νὰ λείψουμε ἀπ'
τὴν οικονομικὴν ἀναρχία πρέπει νὰ ξεφύγουμε κι' ἀπὸ
τὴν «ἀναρχία τῶν κυριαρχιῶν». Κ' ἡ ἀντίσταση στὸν

⁽¹²⁾ Κομμουνιστικὸ Μανιφέστο § 49

⁽¹³⁾ J. de Lacretelle, *L'Europe contre les patries*, 1931. Αὐτὰ γιὰ
τοὺς μεγάλους, γιατί οἱ μικροὶ ταχτοποιοῦνται μὲ μερικὲς παρατηρήσεις.

⁽¹⁴⁾ Ν. Χατζηβασιλείου, *Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωσις* (1932), σ. 183—185.

ἔθνικισμὸ ὀλοένα αὐξάνεται, θεμελιώνεται. «Διανοούμενοι ὄλων τῶν, ἔθνῶν πρέπει νὰ κραυγάζετε πρὸς τὰ ἔθνη σας πὼς ἔχουν διαρκῶς ἄδικο, μόνο καὶ μόνο γιατί εἶναι ἔθνη. Πρέπει νὰ τὰ κάνετε νὰ βογγοῦν, ἀνάμεσα στὶς μανοῦβρες καὶ τὶς ἐπιτυχίες των: Ὑπάρχουν σαφάντα δίκαιοι ποὺ δὲ μ' ἀφήνουν νὰ κοιμηθῶ. Ὁ Πλωτῖνος κοκκίνιζε ἀπὸ ντροπὴ γιατί εἶχε σῶμα. Σεῖς πρέπει νὰ κοκκινίζετε γιατί ἔχετε ἔθνος. Ἔτσι θὰ ἐργασθῆτε γιὰ νὰ καταστρέψετε τοὺς ἔθνικισμοὺς καὶ νὰ δημιουργήσετε τὴν Εὐρώπη». (15) Κανεὶς ποτὲ δὲν ἔχει κατηγορήσει τὸν συγγραφέα αὐτῶν τῶν γραμμῶν γιὰ κομμουνισμό. Ὅπως δὲν ἔγινε αὐτὴ ἡ κατηγορία καὶ ἐναντίον τῶν δυὸ «Πανεπιστημιακῶν Ἐνώσεων», τῆς Ὁξφόρδης καὶ τοῦ Καϊμπριτζ, πού ἔλαβαν τὴν ἀκόλουθη ὁμοίμορφη ἀπόφαση: «Ὁ Οἶκος μας δὲν θὰ πολεμήσῃ σὲ καμμιά περίπτωση γιὰ τὸν Βασιλέα καὶ γιὰ τὴν Πατρίδα».

Ἐξ ἄλλου οἱ λαοὶ κατάλαβαν... Τοὺς σκοποὺς τῶν πολέμων, τὴ λέξη «ἰμπεριαλισμός», καὶ τὰ μεγάλα λόγια. Ὁ θεωρητικὸς διεθνισμὸς δὲν εἶναι τίποτα: ὁ πιὸ ἰσχυρὸς διεθνισμὸς εἶναι ὁ σημερινός, τῆς δυστυχίας. Ἐδῶ ἢ ἐκεῖ ξέρεῖ ὁ καθένας πὼς εἶναι κάποιος ἀδερφός του ποὺ κ' ἐκεῖνος ἔμαθε πᾶ πὼς οὔτε ψυχικὰ ἀλλ' οὔτε ὑλικὰ κερδίζει τίποτα σκοτώνοντας τὸν ἄλλο. Ξέρεῖ πὼς ὁ μεγάλος αἴτιος δὲν εἶναι ὁ γείτονάς του, μὰ ἓνα οἰκονομικὸ σύστημα ποὺ φέρνει τὴν ἀντίθεση μὲ τὸ γείτονά του. Ξέρεῖ - τὸ λένε ὅλοι οἱ ἐπίσημοι— πὼς ἀπαραίτητος ὅρος γιὰ κάποια καλύτερη εἶναι ἡ εἰρήνη.

---

(15) J. Benda, Discours à la Nation Européenne, στὸ περιοδικὸ Nouvelle Revue Française, Μάρτιος, 1933, σ. 421.

Οἱ ἐπίσημοι ἀντιπρόσωποι τῶν κρατῶν δὲν τολμοῦν ν' ἀντιθετοῦν - φυσικά. Ἡ ὀλοφάνερη πτώση τῶν ἐθνικῶν οἰκονομιῶν, τὰ βάρη τῶν ἐξοπλισμῶν, ἡ ἀνάγκη τῆς ἔνωσης τῆς Εὐρώπης ἀναγνωρίζεται θέλοντας καὶ μὴ. Τὶ ν' ἀντιτάξουν; Πῶς μποροῦν νὰ ἔρθουν σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἀνάγκη τῶν πραγμάτων; Τοῦναντίον διακηρύσσουν κι' αὐτοὶ τὶς γενικὲς πὰ ἀλήθειες καὶ κάνουν προσπάθειες πρὸς τὴν κατεύθυνσὴ τους. "Ἄν, τῶρα, καταπιάνονται ἀδέξια γιὰ τὴ λύση τοῦ προβλήματος, ἂν ἡ ῥουτίνα τοὺς ἐμποδίζει νὰ λάβουν ὀριστικὲς ἀποφάσεις, ἂν ἡ ὄθησις τῆς οἰκονομικῆς λειτουργίας τοῦ καπιταλισμοῦ εἶναι πιὸ ἰσχυρὴ ἀπ' τὴν καλή τους θέλησι, τοῦτο δὲν εἶναι εἰς βάρος τῆς ἀλήθειας, μὰ ἐκείνων. Μὰ πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ πὼς δὲν εἶναι μόνο ἡ παλιὰ ὄθησις τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος ποὺ ἀποτελεῖ κίνδυνον σήμερον. Ἔχει προστεθῆ μιὰ καινούρια μορφή.

Ἐγεννήθη ἡμῖν φασισμός. Μὲ παλιὰ συνθήματα *revanche* καὶ ἐδαφικῶν ἐπιδιώξεων, μὲ συστηματικὴ καλλιέργεια τῶν φιλοπόλεμων ἐνστίχτων. Ὁ Ντοῦτσε ἀγορεύει πὼς τὰ ὄπλα καὶ τὰ κανόνια εἶναι ὠραῖα, καὶ μαζεύει τὰ βρέφη καὶ τοὺς βάζει στολὴ καὶ τοὺς μαθαίνει τραγούδι:

*Μὲ τὸ σιλέτο σιὸ στόμα
μὲ τὴ μπόμπα σιὸ χέρι*

Ἡ Κορσικὴ εἶναι Ἰταλικὴ (καὶ τὰ Δωδεκάνησα ἐπίσης). Μὰ θέλουμε τὴν εἰρήνην. Ὁ ὠραῖος Ἀδόλφος μιμεῖται. Θέλει κι' αὐτὸς τὴν εἰρήνην, μὰ προκαλεῖ μιὰ νέα - πιὸ ἀνόητη - ἐμφάνισις τῆς Kultur τῆς προνομιακῆς φυλῆς, βόρειας, λευκῆς, χριστιανικῆς. Μὲ συστηματικὴ καλλιέργεια τοῦ «φιλότιμου» τῶν ἠττημένων καὶ τὴν ὑπουλὴ ὑπόσχεσι πὼς θὰ δώσῃ σ' ὄλους ψωμί —

ὅταν ἴσως πάρη τὰ ρωσικὰ ἐδάφη ἢ νικήση τοὺς Γάλλους (15). Λαοὶ δλόκληροι ὑφίστανται τὸ περίφημο boufrage de crânes ὅπως πρὶν ἀπ' τὸ 1914. Καὶ οἱ σοσιαλιστές, ζαλισμένοι, βλέπουν νὰ παραλύουν οἱ προσπάθειες γιὰ τὴν εἰρήνη. Καὶ χαζεύουν οἱ χαζοὶ ὄλων τῶν ἐθνῶν μπρὸς στὰ σηκωμένα χέρια καὶ τὶς ὠραῖες παρατόξεις καὶ τὰ ὠραῖα ἀεροπλάνα ποὺ πληρώνει ὁ ἰδρώτας τῶν λαῶν. Καὶ κάθε ἀντιδραστικὴ Κυβέρνηση σὲ κάθε κράτος ἐπωφελεῖται γιὰ νὰ ἐκμεταλλευτῆ παλιὰ συναισθήματα ἐναντίον ὄχι ὑποθετικῶν ἐχθρῶν ἀνυπαρχτῶν ἐθνικῶν σκοπῶν, μὰ ἐχθρῶν τῶν οἰκονομικῶν προνομίων.

Στὴν περιοχὴ «ἔθνος» τὸ μεγάλο ζήτημα εἶναι ἡ ἀποφυγὴ τοῦ πολέμου, ἡ εἰρήνη, ὁ ἀφοπλισμός. Ἄλλη μιά φορά: σοσιαλιστικὰ ἢ καὶ κεφαλαιοκρατικὰ οἱ οἰκονομικὲς λύσεις δὲ μποροῦν παρὰ νὰ εἶναι διεθνεῖς. Ὁ σκοπὸς αὐτὸς ἀπαιτεῖ καλλιέργεια ὠρισμένου πνεύματος στοὺς λαοὺς. Καὶ τοῦτο δὲ μπορεῖ βέβαια νὰ εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ἔθνους, μὰ ἡ πεποίθησις γιὰ τὴν ἠλιθιότητα τῶν πολέμων καὶ τῶν «ἐθνικῶν» διενέξεων. Γιατὶ ὄλ' αὐτὰ ἔχουν στὸ τέλος τους τὸν πόλεμο. Τὶ ἄλλο σύνθημα γιὰ δράση δίνει ὁ ἐθνισμός; Ἄν ἔχουμε «ἐθνικοὺς σκοποὺς» νὰ ἐπιδιώξουμε νὰ μᾶς τοὺς ὑποδείξουν (16). Ἄν ὄχι, νὰ σωπάσουν. Κι' ὅταν βλέπουν καμμιά ἐπιγραφὴ σὲ κάποιον τοῖχο «Κάτω ὁ πόλεμος» ἢ νὰ μὴ τὴ σβύνουν ἢ νὰ τὴν ἀντικαθιστοῦν μὲ τὴ φράση «Ζήτω ὁ πόλεμος» καὶ μὲ ποιὸν καὶ πρὸς τί.

---

(15) Κοίτα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ Mein Kampf ἔργο τοῦ Hitler, 1932. στὸ περιοδικὸ Lu, 14 Ἀπριλίου 1933. Ἐπίσης ἀνταπόκρισις ἀπ' τὸ Λονδῖνο στὸ «Ἐλ. Βῆμα», 23 Ἀπριλίου 1933.

(16) Καὶ ἐθνικοὶ σκοποὶ δὲν ὑπάρχουν παρὰ πρὸς τὰ ἔξω. Ἡ ἐσωτερικὴ κατανάλωσις εἶναι—ὅπως ἡ θρησκεία—μάσκα.

Μὰ οἱ ἐπίσημες δηλώσεις δείχνουν πὼς ὅλοι εἴμαστε σύμφωνοι. Ἄς ἐργαστοῦμε λοιπὸν ὅλοι μαζί γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ, οἱ πολιτικοὶ ἔξω, ἐμεῖς καλλιεργώντας διεθνικὸ πνεῦμα. Καὶ νὰ πάψη ἡ ταχτικὴ τοῦ φασισμοῦ : δημοκοπία, γιὰ ν' ἀποσύρεται ἡ προσοχὴ τοῦ λαοῦ ἀπ' τὰ οὐσιώδη προβλήματα.

Τὸ παιχνίδι τοῦ φασισμοῦ δὲ μπορεῖ ἄλλως τε παρὰ νὰ λείψῃ αὐτόματα γιὰτὶ κλείνεται ὀλοένα περισσότερο στὶς ἀντιφάσεις του. Προσποιεῖται ἓνα θορυβώδη ἀντικαπιταλισμὸ. Σύγχρονα προκαλεῖ παροξυσμὸ τοῦ ἐθνισμοῦ. Αὐτὸς ὁ ἐθνικιστικὸς ἀντικαπιταλισμὸς εἶναι ἡ πρώτη βασικὴ ἀντίφαση τοῦ φασισμοῦ. Στὸ ζήτημα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ αὐτὴ τὴ στιγμὴ, ὁ φασισμὸς - ἰδίως ὁ γερμανικὸς - εἶναι δημιουργὸς καὶ θῦμα μιᾶς τραγικῆς κωμωδίας: Ἄπ' τὴ μιὰ μεριά ἔπεισε τὴν πελατεία του (ἀνεργη, θλιβερὴ φτωχολογιά) πὼς πάσχει ἕξαιτίας τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν, ποὺ εἶναι ὅλοι τους μισοεβραῖοι καὶ μισο-μαῦροι, καὶ ἀπὸ κεῖ θὰ ἔρθῃ ἡ σωτηρία, μὲ τὰ γερά κορμιά μας. Ἄπ' τὴν ἄλλη μεριά φοβᾶται τὴ δύναμη τῶν ἄλλων καὶ διακηρύσσει τὸν πιὸ μεγάλο φιλειρηνισμό. Ἡ ἀντίφαση αὐτὴ θὰ ὀδηγήσῃ ἢ στὸν πόλεμο ἢ στὸ κουρέλιασμα τοῦ φασισμοῦ, γιὰτὶ οἱ ὀπαδοὶ τῆς στιγμῆς (ὅσοι δὲν παίρνουν μισθὸ) θὰ καταλάβουν.

